

DUHOVNE ODREDNICE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

Božidar PETRAČ, Zagreb

U određivanju teme auktor se nastojao držati kratkoga i cjelovitoga pregleda hrvatske književnosti bez namjere da pruži posve zaokruženu sliku stoljećâ hrvatske književnosti. Najviše su ga zanimale duhovne silnice koje su se u tijeku cjelokupnoga razvitka naše književnosti prelamale kroz pojedina književna imena, njihova djela i pojave. Uz biblijske teme koje prožimaju cjelokupnu hrvatsku književnost osobita se pozornost posvetila kršćanskoj, katoličkoj baštini. Kršćanstvo je utisnulo neizbrisiv pečat u duhovnosti, moralu, kulturi i običajima hrvatskoga naroda, te iznimne tragove ostavilo u usmenoj i pisanoj hrvatskoj književnoj baštini. Stoljeća hrvatske književnosti jasno pokazuju dva bitna izvorišta ukupne europske civilizacije i kulture, veliku antičku i rimsko-latinsku tradiciju, zatim, u plodnom prožimanju, kršćansku, katoličku. Hrvatska duhovnost i književnost stoljećima se oslanjala na kršćanski, katolički univerzalizam, otvorena raznim poticajima koji su, u različitim razdobljima, dolazili iz različitih sredina, od najstarijih talijanskih (mediteranskih) i srednjoeuropskih (latinskih), preko njemačkih, francuskih, ruskih (slavenskih), do anglosaksonskih sredina i krugova. Auktor nastoji posebno istaknuti tri bitna čimbenika koja određuju razvitak hrvatske književnosti, od samih početaka do naših dana, bez obzira na određene protivnosti i bez obzira na višestruku raskrsnicu na kojoj su Hrvati živjeli: 1) dramatična zbivanja na razdjelnici vjerâ, svjetova i civilizacija; 2) državotvornost, odnosno posebno njegovanje dubokih domoljubnih osjećaja; 3) kršćansku, katoličku religioznost, oslonjenu na svetopisamsku tradiciju i starokršćansku, katoličku baštinu. Prateći razvitak hrvatske književnosti auktor pokazuje kako su najbolji hrvatski književnici svojim djelima pokazali da su nadahnuće pronalazili upravo u biblijskim tekstovima Staroga i Novoga zavjeta i kršćanskoj misli, od Marka Marulića, Ivana Gundulića i Ivana Mažuranića, do Silvija Strahimira Kranjčevića, Nikole Šopa i Ivana Toljca.

Hrvatski narod na povijesnom prostoru Hrvatske, Slavonije, Istre i Dalmacije, Bosne i Dubrovnika, odnosno, Boke Kotorske, prihvativši u 7. st. p. Kr. kršćanstvo, rimokatolištvo, već više od 13 stoljeća pripada zapadno-europskoj civilizaciji.¹ Kršćanstvo je utisnulo najdublji pečat u duhovnosti, moralu, kulturi i običajima hrvatskoga naroda, a osobite tragove ostavilo je u usmenoj i pisanoj književnoj hrvatskoj baštini. Hrvatska književnost svojim korijenima seže

¹ Usp. S. JEŽIĆ, Hrvatska književnost od početka do danas 1100–1941. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1993. 9–10. Svoj cjeloviti i zaokruženi pregled o hrvatskoj književnoj prošlosti Ježić je prikazao u okviru povijesti hrvatskoga naroda, imajući u vidu ukupnost hrvatskih povijesnih prostora.

u duboku prošlost, a sami počeci pismenosti kod Hrvata vezani su uz misionarsku djelatnost svete braće Konstantina i Metoda. Brat Konstantin, kako se smatra, sastavio je najprije slavensko pismo, glagoljicu, a zatim zajedno s Metodom preveo biblijske tekstove za liturgijsku namjenu.² Sa slavenskom liturgijom koju je 880. dopustio papa Ivan VIII. raširili su se i slavenski biblijski tekstovi iz Moravske, pa su slavensku službu Božju brzo prihvatili Hrvati, Bugari, Srbi, a nešto kasnije i Rusi. Ti su slavenski biblijski tekstovi postali temelj svih kasnijih prijevoda Biblije kako na crkvenoslavenskome, tako i na narodnim jezicima spomenutih slavenskih naroda. Hrvati su u liturgiji uporedo koristili staroslavenski, latinski, a zatim hrvatski narodni jezik. Što se hrvatske književnosti tiče, i ona je bila višejezična, a po latinskome jeziku čvrsto uzglobljena u europsku zapadnu književnu i kulturnu maticu.³

Stoljeća hrvatske književnosti jasno pokazuju dva bitna izvorišta ukupne europske uljudbe i kulture, i to veliku antičku, zatim rimsko-latinsku tradiciju, a, kasnije, u živom prozimanju, kršćansku, katoličku. Obzori hrvatske književnosti uvijek su premašivali zavičajne, regionalne i nacionalne okvire, i to u djelima svih najznačajnijih hrvatskih pisaca, i latinista, i onih koji su pisali talijanskim, njemačkim i mađarskim jezikom. Hrvatska duhovnost, pa i književnost kao najsublimniji izraz pojedinačne (osobne) i zajedničke duševnosti, oslanjala se stoljećima na kršćanski, katolički univerzalizam, otvorena raznim poticajima koji su, u različitim razdobljima, dolazili iz različitih sredina, od najstarijih talijanskih (mediteranskih) i srednjoeuropskih (latinskih), preko njemačkih, francuskih, ruskih (slavenskih), do anglosaksonskih sredina i krugova. Kroz čitavu povijest hrvatske književnosti, od samih početaka pa do naših dana, bez obzira na određene protivnosti, posebice u 20. stoljeću, i bez obzira na višestruku raskrnicu na kojoj su Hrvati živjeli, tri bitna čimbenika određuju njezin razvitak: 1) dramatična zbivanja na razdjelnici vjerā, svjetova i civilizacija; 2) državotvornost, odnosno, posebno njegovanje dubokih, domoljubnih osjećaja; 3) kršćanska, katolička religioznost, oslonjena na svetopisamsku tradiciju i starokršćansku, katoličku baštinu. Sveto pismo temelj je svih velikih djela svjetske i nacionalnih književnosti. I cijela hrvatska književna građevina oslanja se na Bibliju, bez obzira kako se tko i u kojem vremenu naše povijesti prema njoj postavlja, svjesno ili nesvjesno, s očitim namjerama ili bez njih. Hrvatska književnost u tijeku svega svoga razvitka duboko je prožeta biblijskim temama i motivima, iznesenim u oblicima i književnim vrstama antologije hebrejske književnosti, tj. Knjige nad knjigama koju su vjernici Židovi i vjernici kršćani prihvatili kao živu Božju riječ, kao zbirku knjiga koje smatraju svetima. Najbolji hrvatski književnici svojim su djelima pokazali da su nadahnuće pronalazili upravo u biblijskim tekstovima Staroga i Novoga zavjeta, od Marka Marulića, Ivana Gundulića i Ivana Mažuranića, do Silvija Strahimira Kranjčevića, Miroslava Krleža, Nikole Šopa, Ivana Aralice i Ivana Toljā.⁴

² Usp. J. FUČAK, *Prijevod Biblije na hrvatski jezik: »Bogoslovska smotra«*, LXI/1991, 1–2, 93–98. Usp. V. ŠTEFANIĆ, *Hrvatski prijevod Biblije: Hrvatska Enciklopedija*, sv. II, Zagreb 1941, 490–494. Usp. T. VOJNOVIĆ, *Prevođenje cjelovite Biblije u Hrvata do prve tiskane Biblije 1831. godine (doktorska disertacija na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu)*, Zagreb 1976. str. 218. T. VOJNOVIĆ, *Crkva u Hrvata pred Biblijom u naše vrijeme: »Bogoslovska smotra«*, LXI/1991, 3–4, 205–213. *Biblija. Stari i Novi zavjet. Stvarnost*, HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1968.

³ E. HERCIGONJA, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Matica hrvatska, Zagreb 1995. V. PAVLETIĆ, *Stoljeća hrvatske književnosti: Domovinski odgoj*, Zagreb 1995, 364–372.

⁴ B. PETRAČ, *Biblija i hrvatska književnost: »Književna smotra«*, XXVII/1994, 92–94, 185–196.

Povjesničari hrvatske književnosti, unatoč katkada različitim diobama pojedinih književnih razdoblja i stilskih formacija, uglavnom razlikuju najstarije razdoblje srednjovjekovne književnosti, usmenu književnost početci koje se tek mogu naslutiti, književnost humanizma i renesanse, baroka, narodnoga preporoda i romantizma, realizma i moderne, te suvremenu književnost. Razdoblje hrvatske srednjovjekovne književnosti po gotovo svim primjerima pokazuje kako je teško pronaći tekst, bez obzira na njegovu namjenu i funkciju, koji ne bi odisao biblijskom podlogom i jakim religioznošću, dok s pojavom Marka Marulića biblijske teme i motivi, te kršćanska, katolička baština poprimaju bitno auktorska, individualna i estetska obilježja. Od njegove pojave pa do 20. stoljeća u djelima pojedinih hrvatskih pisaca, eksplicitno ili implicitno, neposredno ili posredno, u različitim stilskim formacijama, protežu se biblijske teme, kršćansko, katoličko pojmovlje i kršćanstvu vlastite vrijednosti. Riječju, živi posebnost hrvatskoga duhovnoga identiteta i njegovo sudioništvo u europskom duhovnom zajedništvu. Stoljeća hrvatske književnosti stoljeća su usmene i pisane hrvatske riječi, pismenima latinskim, hrvatskim ćiriličkim i glagoljskim, pa i arapskim.

1. Srednjovjekovna književnost⁵

Za srednjovjekovnu hrvatsku književnost značajni su hrvatski glagoljski spomenici *Bašćanska ploča* (oko 1100.), *Valunska ploča* i *Grdoselski zapis*. *Bašćanska ploča*, taj najstariji, glagoljicom pisani hrvatski tekst, važan za povijest pisma i jezika, hrvatske pismenosti i kulture uopće, koji govori o darovnici hrvatskoga kralja Dimitra Zvonimira (1076.–1089.) jedne ledine benediktinskoj opatiji sv. Lucije u Juran-dvoru kraj Baške na otoku Krku započinje čestom kršćanskom invokacijom, kojom su započinjala misna slavlja i svake molitve, osobito Očenaš, »V ime Ot/ca i Sin/a i Svetago duha«. Istom invokacijom započinju natpisi na stećcima, primjerice stećak iz Kočerina na donjoj Neretvi, koji je klesan oko 1411. U *Ljetopisu popa Dukljanina* koji sadrži i povijesnu građu za hrvatsku povijest (napisan na latinskom jeziku sredinom 12. st., preveden u 14. st. na hrvatski), posebno kazivanje o sretnom vladanju i tragičnoj pogibiji kralja Zvonimira (spis koji zapravo predstavlja rodoslovlje slavenskih vladara), auktor zapisuje: »I zemlja Zvonimirova biše obilna svakom raskošom, ni se nikogor bojaše, ni jim niktore mogaše nauditi razni gnjev gospodina Boga koji dojde svrhu ostatka njih kako Pismo govori: Oci zobaše kiselo grožđe, a sinom zubi utrnaše«. Upotrijebio je, dakle, riječi proroka Jeremije (31,29) u kojima se prorokuje i naglašuje vlastita, osobna odgovornost, po kojoj je svatko baštinik svoje vlastite krivice, i bude li jeo kiselo grožđe, njemu će, a ne potomstvu, trnuti zubi (usp. Jer 31,30).

I *Vinodolski zakon*, najstariji hrvatski zakonski spomenik, sastavljen u Novom 6. siječnja 1288. a sačuvan u jednom glagoljskom rukopisu iz XVI. stoljeća, i *Poljički statut* iz XV.

⁵ Usp. S. JEŽIĆ, op. cit., 15–37. E. HERCIGONJA, Srednjovjekovna književnost. Povijest hrvatske književnosti, 2. SNL, Mladost, Zagreb 1975. I. FRANGEŠ, Povijest hrvatske književnosti. Nakladni zavod Matice hrvatske, Cankarjeva založba, Ljubljana–Zagreb 1987. S. BOTICA, Biblija i hrvatska kulturna tradicija. Zagreb 1995. Hrvatska književnost srednjega vijeka. Priredio V. ŠTEFANIĆ, Matica hrvatska, Zora 1969. J. MIHOLJEVIĆ, Bogorodica u hrvatskom pjesništvu od 13 stoljeća do kraja 19. stoljeća. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1994.

stoljeća započinju čvrstim oslanjanjem na Božje ime: prvi: »V ime Božje, amen«, drugi: »U ime gospodina Boga amen«.

U hrvatskim se zemljama vrlo rano šire benediktinci. Oni su klesali *Baščansku ploču*. Franjevci trećega reda pak bili su pravi glagoljaši. Tako iz posljednje četvrtine XIV. stoljeća datira prijevod regula sv. Benedikta, a 1492. franjevci na svojem zboru na otočiću Galevcu pred Zadrom prihvaćaju vlastite Konstitucije.

Velik utjecaj na hrvatsku književnost imaju prijevodi biblijskih i liturgijskih tekstova, posebno *Pjesma nad pjesmama*, kantik triju mladića, besjeda na gori (iz Matejeva Evanđelja), obredi Velikoga tjedna, posebno Velikoga petka. Veliku popularnost uživaju apokrifi, u kojima se zbog uzbudljiva fabuliranja, gotovo s obrisima romanske proze, govori o životu Kristovu i Marijinu, prvih kršćana i apostola. Primjerice, Nikodemovo evanđelje, smrt Bogorodice Marije, motiv o ženi Veronici kojoj je Isus na rupcu ostavio sliku svoga lica, život Adama i Eve, pripovijest o Josipu (Post 37–47). Posebnu književnu vrstu hrvatske srednjovjekovne proze predstavljaju vizije, utemeljene na starozavjetnim knjigama proroka, ali i Ivanovoj Apokalipsi (Baruhovo viđenje, Pavlova apokalipsa, Tundulovo viđenje). Nije to, dakako, nikakva posebnost hrvatske srednjovjekovne književnosti, ta se književna vrsta pojavljivala u latinskom jeziku, da bi se kasnije u obliku kompilacija ili prijevoda pretakala u žive narodne jezike, te svoj umjetnički vrhunac dosegla u Danteovoj *Božanskoj komediji*. Uz apokrife, hrvatska srednjovjekovna književnost bilježi rukopise svetačkih legendi (Sv. Ćirila, Sv. Nikole, Sv. Mavra, Sv. Marije Magdalene, Sv. Katarine, Sv. Jeronima i dr.), a na temelju latinskih izvornika *Vitae sanctorum patrum* ili *Verba seniorum*. Poučna, didaktička, proza vuče svoje korijene iz biblijskih mudrosnih knjiga. Jedan je primjer *Cvijet kreposti* kojemu je kao predložak poslužila talijanska moralistička proza *Fiore di virtù*. Zatim lucidari koji se javljaju u Europi početkom XII. stoljeća, a predstavljaju spise enciklopedijskoga obilježja.

Pjesništvo se posve oslanja na novozavjetnu tipiku, često na psalmodiju i *Pjesmu nad pjesmama*. Vjerski zanos kantika i lauda flagelanata i disciplinana iz XIII. i XIV. stoljeća osobito je oživotvoren u *Šibenskoj molitvi*, ispjevanoj u ritmičkoj prozi gdje se pojedini zazivi završavaju rimom, često i nepravilno. Posebno mjesto zauzima hrvatska marijanska lirika i kao neprijeporna vrijednost u obzoru svjetske marijanske lirike. Jedna od takvih pjesama, ispjevana u osmeračkim distisima, sačuvana je u glagoljskom Pariškom kodeksu *O Marija, Božja mati*. Ili strukturno građena po uzoru *Stabat mater* talijanskoga pjesnika i mistika Jacoponea da Todi *Danu se vsi ponizimo*. Ili opet pjesma molitva Mariji da oslobodi narod od »žestoke turske sile« *Spasi, Marije, Tvojih vernih*, koja već navješćuje dolazak Marka Marulića i njegove *Molitve suprotiva Turkom* kao spone između oca hrvatske književnosti i prvih začinjavaca.

Bogata je pjesnička tradicija Kristova rođenja i Božića, o kojoj govore najstarije i najpopularnije hrvatske božićne pjesme *Bog se rodi v Vitliomi*, *Va se vrime godišća* i *Narodil nam se je kralj nebeski*. Nisu te pjesme samo odraz novozavjetnih svjedočenja o Kristovu rođenju, nego i duboka, a vrlo jednostavna teološka promišljanja hrvatskoga nepoznatoga auktora, i žive vjere hrvatskoga puka. Treća tema koja dominira u srednjovjekovnoj hrvatskoj poeziji, a osobito u hrvatskoj srednjovjekovnoj drami, jest pasija, muka Kristova: od *Pri-govaranja Blažene Dive Marije i križa Isusova* (u dijaloškoj formi), *Pesni ot muki Hrstovi*,

do *Isusovih mučila* (pjesme o simbolima muke Isusove) i *Versa Božja tila* (klanjanja mrtvom tijelu Kristovu). *Pesan ot muki Hrstovi* tipičan je primjer, i u formalnom i stilskom pogledu, koji će funkcionirati u našoj duhovnoj, pasionskoj poeziji u dužem vremenskom razdoblju. *Razgovor Djevice Marije i križa Isusova*, kontrastna dijaloška pjesma, očito je prethodila našim crkvenim prikazanjima što su se posebno razvila u Italiji kao *sacre rappresentazioni*, a koja se kod nas pojavljuju istom u XV. stoljeću. Slična njoj je u okvirima iste tematike pjesma o simbolima muke Isusove *Isusova mučila* koje motive susrećemo i kasnije u skazanjima, pa i u doba baroka. Samo što će u baroku biti raskošnije obrade.

Hrvatska srednjovjekovna poezija poznaje i parafraze srednjovjekovne pjesme *Dies irae* – opomene o Sudnjem danu – u rimovanim osmercima *Šekvencije za mrtve*. Iz XV. stoljeća baštinimo *Pisan na spomenutje smrti* s motivima prolaznosti svijeta i života, koji će biti stalnom napasnom temom i svih drugih književnosti. O zemaljskoj prolaznosti svjedoče različita prenja duše i tijela kao i pogrebne pjesme, primjerice, *Tu mislimo, bratja, ča smo* iz XIV. stoljeća.

Drame, točnije dramatzirani plačevi i muke, obično su prilagodbe ili prijevodi latinskih i talijanskih izvora, od *Plača Marijina*, *Muke Spasitelja našega*, *Skazanja slimjenja s križa tila Isusova*, *Prikazanja o uskrснуću Isusovu*, do božićnoga ciklusa s trima biblijskim temama: navještenja Marijina, rođenja Isusova i poklonstva triju kraljeva, prikazanja *Od rojenja Gospodinova* ili *Muke Svete Margarite*.

Svi će se spomenuti biblijski starozavjetni i novozavjetni motivi, loci communes, poredbe, slike, proizišle iz pučko-crkvene književnosti hrvatskoga srednjovjekovlja, dalje protegnuti na druge stilske formacije, od humanizma i renesanse, do baroka i prosvjetiteljstva, od preporoda do danas, u svim književnim vrstama, ali s nepobitno naglašenim čitanjem i osluškivanjem Biblije kao žive Božje riječi. I proznim, i pjesničkim, predmaruličevskim, začinjavačkim, i dramskim tekstovima i prikazanjima dosad se poklanjala uglavnom filološka pozornost. Ipak, teško je, nekima od njih osobito, nijekati književno-estetsku vrijednost, fabulativnu ili kazališnu kakvoću. No, ona još uvijek velikim dijelom očekuju svoju punu književno-estetsku interpretaciju.

Ne treba zaboraviti da je prva hrvatska tiskana knjiga osvanula nedugo nakon Guttenbergova iznašašća g. 1483. kao ni činjenicu da je u Senju bila osnovana prva hrvatska tiskara iz koje je iznjedren prekrasan *Misal*, također glagoljicom pisan, g. 1494. Dodaju li se tome evanđelistari, lekcionari, liturgijske knjige, slobodno se može zaključiti da je hrvatska srednjovjekovna književnost – od prethodnih latinskih epigrafa – odredila hrvatsku duhovnu posebnost s vrijednostima koje će u nadolazećim vremenima preuzimati poznati auktori, i u skladu s povijesnim mijenama i okolnostima, čitat će ih iz svoje suvremenice.

2. Humanizam i renesansa⁶

Književnost hrvatskoga srednjovjekovlja potvrdila je kontinuitet antike, antičkih, rimsko-latinskih oblika, stilskih elemenata i samoga jezičnoga instrumentarija. Inaugurirala je

⁶ Usp. S. JEŽIĆ, op. cit., 41–116. M. FRANIČEVIĆ, F. ŠVELEC, R. BOGIŠIĆ, *Od renesanse do prosvjetiteljstva. Povijest hrvatske književnosti*, 3. SNL, Mladost, Zagreb 1974.

poseban hrvatski etnikum i jezik koji je u stanovitom smislu – pokrštaivanjem Hrvata – označio prekid s antičkom tradicijom, ali istodobno živo prožimanje s kršćanskom, katoličkom baštinom. U hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti prvi se put afirmirala – i kao posljedica osnutka hrvatske države, ali i njezine neposredne ugroze, pa i samoga opstanka hrvatskoga naroda na razmeđu svjetova – hrvatska državotvorna ideja. Uz hrvatski jezik, pod djelotvornim utjecajem zapadne kršćanske civilizacije, njegovao se i latinski jezik i latinska naobrazba i prožimao se sa hrvatskim narodnim jezikom. Zbog osobitog položaja hrvatskih zemalja veliki humanistički pokret koji je u XIV. stoljeću zahvatio cijelu kulturnu Europu, imao je kod nas posebno značenje, pa se, uvjetno, može govoriti o njegovu višestoljetnom traganju sve do sredine XIX. stoljeća. Hrvatski latinisti dali su dragocjen i neizbrisiv prilog duhovnoj Europi u luku širem od pet stoljeća. I to u svakom smislu, na različitim područjima duhovnoga razvitka, pa čak i u političkom životu. Ivan Česmički (1434.–1472.) je, iz kraja »gdje Drava utaplja u Dunavu svoju vodu i ime, i teče kroz plodne oranice mirnim tokom«, donio na zavičajni Dunav pjesničku riječ, te u djelu *De rerum humanorum conditione* svojevrstnoj »condition humaine«, pokazao veliku zauzetost za rješavanje egzistencijalnih pitanja pojedinca i naroda; Juraj Šišgorić (oko 1420. do oko 1509.) u svojim će elegijama oplakivati nesretan usud svoga naroda; Jakov Bunić (1469.–1536.) u okviru humanističke književnosti naglašeno ističe kršćanski svjetonazor u svoja dva epa *De raptu Cerberi* (kasnije će naslov pretočiti u *Sub figura Herculis Christi praeludium*), i *De vita Christi*, u kojem je, devet godina prije Girolama Vide i njegove *Kristijade*, kao prvi svjetski humanist opjevao u 10.000 heksametara život Kristov; Juraj Dragišić (1448.–1520.) nakon pada Bosne (1463.) pristizhe iz Srebrenice u Dubrovnik kao pisac brojnih teološko-filozofskih djela, pa i knjige o anđelima u kojoj raspravlja s mladim dubrovačkim patricijima; najbolji primjer hrvatskoga latinizma svijetli u liku Marka Marulića⁷ (1450.–1524.), prvoga hrvatskoga pisca svjetskoga glasa. Pod vidljivim utjecajem mistične škole crkvenih pisaca, posebno glasovita djela Tome Kempenca *De imitatione Christi* nastala su djela *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*, *Evangelistarium*, *Quinquaginta parabolae*, *De humanitate et gloria Christi*, djela religiozno-asketsko-moralističke naravi, dok se u latinskom spjevu *Davidias* iskazao kao iznimno vrijedan pjesnik, iako taj spjev iz neobjašnjenih razloga nije ugledao svjetlo dana za njegova vremena, pa i znatno nakon njega. Marulić je u biti književna ličnost u kojoj se posebno iznjedrila protega antičkih i kršćanskih motiva, antičkih napose u službi afirmacije kršćanskih vrijednosti i kršćanskoga svjetonazora. Marulić je čovjek humanističkih načela i naobrazbe, koji se ravnopravno koristio latinskim i hrvatskim jezikom, otvoren prvim renesansnim vjetrovima. Punina njegova značenja je usporediva s ulogom Danteovom u kontekstu talijanske nacionalne književnosti. Osim toga, Marulić je u dosluhu s talijanskim kulturnim izvorima, od Dantea preko Petrarce do Boccaccia, čak i Pietra Bemba, renesansnoga teoretika i petrarkista koji je uvelike utjecao na hrvatske petrarkiste začinjavce. S *Juditom* »u versih hervacki složenoj« stoji na čelu hrvatske nacionalne književnosti. Nastala je u prijelomnim povijesnim trenucima. Turci su osvojili splitsko polje, sa splitskih zidina mogla su se vidjeti njihova nasilja. Uzaludni su »ilirski«, hrvatski vapaji, pa i Maru-

⁷ M. TOMASOVIĆ, Marko Marulić, SNL, Zagreb 1989. B. PETRAČ, op. cit., 188–190.

lova poslanica papi Hadrijanu VI. ili prethodna opomena biskupa Šimuna Kožičića papi Lavu X. iz 1516.: »Sveti oče, da oni naši siromašni zemljaci zbog oskudice, neimaštine i očaja ne budu prisiljeni ratovati zajedno s Turcima i pljačkati ostale kršćane. Tko tome krivac bude, neka pred svemogućim Bogom položi račun. Ipak sam vam to, ako mi niste sad voljni vjerovati, zato kazao da se, kad to bude, sjetite da sam najavio«.

Hrvatske zemlje, cijeli hrvatski etnicum bio je duboko egzistencijalno ugrožen osmanlijskim nasrtajima i islamizacijom Bosne. Marulić je svojom *Juditom* htio – kao što su to željeli i njegovi nasljednici, od Zoranića, Barakovića i Gundulića, do Vitezovića, Kačića i Mažuranića – uliti vjeru u pobjedu svome narodu, zauzimajući se za višu pravdu i čvrsta etička načela. Tako su i njegovi suvremenici shvaćali poruke *Judite*, koja je u dvije godine doživjela tri izdanja. Ako se uzmu u obzir sveukupne hrvatske povijesne prilike, samo su veliko pouzdanje, oslonac na vlastite snage i primjerena moralna čistoća omogućili Hrvatima da kroz nebrojene zamke povijesti uzmognu opstati, a danas i živjeti u okvirima vlastite države. Biblijske teme i motivi sa svojim visoko postavljenim moralno-etičkim vrijednostima, osobito u *Juditi*, *Davidijadi* i *Suzani*, učvršćuju narodni otpor i osnažuju nacionalnu obranu, ali i ohrabruju individualnu, osobnu vjeru. Juditin »facinus« idealno pomiruje zemaljski i nebeski Jeruzalem, odnosno, njezino je djelo posve soteriološke, spasenjske naravi, i na individualnoj, osobnoj razini, i na razini opstanka nacionalne zajednice.

Kao što početak hrvatske pismenosti i srednjovjekovne književnosti obilježuje *Bašćanska ploča*, tako na početcima novoga razdoblja hrvatske književnosti, izgrađena na temeljima crkvene književne tradicije i narodnoga pjesništva, poštivajući i pučku, i začínjavačku, i latinsku, i petrarkističku renesansnu tradiciju, stoji Marulova *Judita* i cjelokupno njegovo djelo »Kao neboriv dokaz izvorne hrvatske stvaralačke snage, kao vrelo novih poticaja i kao stup slave i ponosa svakoga Hrvata« (Slavko Ježić).

Istodobno s Marulićevim stvaranjem nastajala su pjesnička djela sačuvana u *Ranjininu zborniku* iz 1507. pjesnika Šiška Menčetića (1457.–1527.) i Džore Držića (1461.–1501.); zatim benediktinca Mavra Vetranovića (1482?–1576.), koji je »korio kršćansku neslogu«, pisao refleksivnu poeziju (*Pjesanca suda napokonjega*, *Pjesanca grješniku*), a u djelima *Remata*, nedovršenu epu danteovske strukture *Piligrin*, te dramama *Uskrsnuće Isukrstovo*, *Suzana čista* i *Posvetilište Abramovo* ostavio iza sebe iznimno vrijedna religiozna ostvarenja; i Vetranovića je neposredna ugroza narodnoga opstanka potaknula da ispjeva *Pjesancu gospodi kršćanskoj* ili *Pjesancu Latinom*, dok u pjesmi *Moja plavca* (plavca označuje Crkvu) otvoreno progovara o nepriličnom životu crkvenih veledostojnika; zatim pjesnika Petra Hektorovića (1487.–1572.), Petra Zoranića (1508.–1513.–1569.) i Jurja Barakovića (1548.–1628.).

Pad Sigeta (1566.) snažno je odjeknuo u hrvatskoj književnosti: Ferenac Črnko, sudionik bitke, napisao je kroniku posljednjih dana grada; Brne Kmarutić ispjevao je ep *Vazetje Sigeta grada*, dok će kasnije Pavao Ritter Vitezović (1652.–1713.) ispjevati *Odiljenje Sigetsko*. Sva su ta djela iznikla iz snažnoga domoljubnoga i religioznoga nadahnuća, slijedeći osnovne značajke književnih zbivanja u drugim europskim literaturama.

Za spomenute pjesnike treba reći da su u većini pročitana, odnosno, interpretirana djela, koja nisu u neposrednoj vezi s izvornim biblijskim, kršćanskim i religioznim nadahnućem, te bi ih s toga motrišta tek trebalo pročitati i vrednovati. Čak i Marin Držić (1508?–1567.) koji je u okvirima hrvatske književnosti uglavnom ocijenjen kao nedostiživ komediograf –

svojevrnsni preteča velikoga Shakespearea – zaslužuje drukčija čitanja, jer u svojim renesansnim komadima ne inzistira samo na izazivanju smijeha i podsmijeha, nego mu je vrlo važno kako moralna i etička načela djeluju u njegovu vremenu, dijeleći prilično oštro »ljude nazbilj« – ljude čvrsta karaktera – od »ljudi nahva« – ljudi izopačene naravi. Etičko se, dakle, zacijelo i zbog njegove svećeničke službe, pojavljuje kao bitan i nezaobilazan čimbenik. Stoga se već u njegovu *Dundu Maroju*, njegov Maro može gledati i kao razmetni sin, predstavnik raskalašene i lakovjerne dubrovačke mladeži; kao da najavljuje Gundulićeva sina razmetnoga.

3. Pokušaji reformacije

Uz humanistički pokret i renesansu hrvatske zemlje okrnulo je i veliki pokret reformacije. Proširivši se iz njemačkih zemalja, pronašao je veliko uporište kod Slovenaca na čelu s Primožom Trubarom (1508.–1586.). Kod Hrvata se ne može govoriti o istinskome pokretu, i to ne samo zato što bi bio odbačen zbog žestokoga opiranja svih vlasti, nego iznad svega iz političkih razloga i prilika u kojima je hrvatski narod živio. Svaka ozbiljnija podjela naroda izazvala bi još pogubniju ugrozu njegova opstanka, te se pravi reformacijski pokret i nije mogao dogoditi. Istina, bilo je pojedinih pristaša reformacije, no, oni su uglavnom emigrirali u Kranjsku ili Njemačku. Matija Vlačić Ilirik (1520.–1575.), Petar Pavao Vergerije (1498.–1565.), koji se osobito trudio oko reformatorske književnosti u Urachu pokraj Tübingena, zatim barun Hans Ungnad, utemeljitelj hrvatske tiskare, sa suradnicima Stjepanom Konzulom Istraninom i Antunom Dalmatinom. Djela koja su se tiskala bila su uglavnom katekizmi, abecedari, postile i prijevod Svetoga pisma Novoga zavjeta (1563.). Zanimljivo je kako su objasnili ideju o prijevodu Novoga zavjeta: »Znajući tada mi, da takove cele Biblije, ni staroga ni novoga teštamenta, va ovom našem slovenskim ili hrvatskim jaziku nimate, listo nike izdirke tere kusi iz Biblije vzeti... semo i tamo jesmo razmišlali, kako, skrozi ku rič, bi se vsoj Hrvatskoj zemlji i tim drugim, koji s tim slovenskim ili hrvatskim jazikom govore... k večnomu životu pomagati moglo«.

Pa ipak, trud hrvatskih protestantskih pisaca koji su radili izvan domovine, nije imao utjecaja na ukupna zbivanja i razvitak hrvatske književnosti. U neravnopravnoj borbi za vlastiti opstanak hrvatski je narod prigrlio čistoću katolicizma, upravo kao u doba svojih narodnih vladara, kada je svečano prisegnuo da ne će posezati za tuđim zemljama ili pak u sklopu kršćanske misli i prakse otvoreno se zauzimao za ukinuće ropstva.

4. Književnost baroka

Tridentinski koncil (1545.–1563.) označio je veliko razdoblje unutarnjega premišljanja u Katoličkoj Crkvi, tražeći »reformatio in capite et membris«. Njegovi zaključci, razumije se, posebno su oživjeli među Hrvatima, kao posljednjoj brani prema Istoku i Osmanlijama. Hrvatska književnost u tom smislu doživljuje novi poticaj, ali u okvirima koje je već otprije odredio Marko Marulić. U tom se razdoblju osobito razvija misionarska djelatnost isusovačkoga reda. Bartol Kašić (1575.–1650.) nije samo pisac prve hrvatske gramatike, nego i prevoditelj Svetoga pisma. Dubrovnik na hrvatskome jugu postaje značajno isusovačko središte. Senat je 1583. donio odluku (a isusovci-misionari već su ondje djelovali za

trajanja Sabora!) »da se uvedu u naš grad velečasni oci isusovci, na čast Božju, za naše duhovno dobro i za odgoj naših sinova«.

Misao katoličke obnove i nasljedovanja Krista prenose Šime Budinić, Jakov Mikalja i Ivan Tonko Mrnavić. Pokretu se priključuju i franjevci Franjo Glavinić i Rafael Levaković, a u Bosni Matija Divković (1563.–1631.), Pavao Posilović, Pavao Papić, Ivan Bandulović i Ivan Ančić. U zagrebačkoj, sjevernohrvatskoj sredini posebno se ističu Nikola Krajačević, Juraj Habdelić (1609.–1678.) i Baltazar Milovec. Svoju važnu ulogu imali su sa sjedištem u Lepoglavi pavlini, među njima, posebno Ivan Belostenec (1595.–1675.).

Marulićevu je umjetnost u doba zlatnoga vijeka dubrovačke književnosti preuzeo Ivan Gundulić⁸ (1589.–1638.), nasljedujući Torquata Tassa i njegov spjev *Oslobođeni Jeruzalem*. U samom sutonu humanizma i renesanse koja je u središte svijeta postavila čovjeka prometejske veličine, nastaje doba duboke melankolije, sa željom da se temeljna oprema čovjeka i svijeta pokuša razriješiti u okvirima interpretatio christiana. Osim toga, nisu u pitanju samo zagonetke pojedinačne egzistencije, nego i same povijesne prilike koje nameću teška pitanja egzistencije i opstanka cijeloga naroda. Ivan Gundulić, od prijevoda pokorničkih *Psalama Davidovih*, uzvišene pjesme *Od veličanstva Božjih*, u kojoj ispovijeda kršćansku viziju cijeloga kozmosa, prirode, ljepote, ljubavi i biti čovjekove, do *Suza sina razmetnoga*, vademekuma temeljnih pitanja ljudske egzistencije, *Dubravke* kao slobodarskoga i domoljubnoga djela, te povijesno-romantičkoga epa *Osman*, slijedi put iskrene vjerničke privrženosti, visoko uzdižući ideju Božje pravde i Božje ljubavi. *Suze*, drama duhovne katarze, ostvarene su u punom sjaju barokne umjetnosti, sržna su poema hrvatske književnosti i vječni izazov svakom vremenu. Do Ivana Gundulića nitko nije s toliko preciznosti i razornosti razotkrio svijest o nestalnosti i prolaznosti, nitko do njega nije tako opisao nemoć vremenitoga ljudskoga i horror vacui koji razjeda čovjekovu duševnost i duhovnost. Gundulić razrješava osnovnu opreku prolaznosti i vječnosti, života i smrti, konačnosti i apsolutnoga, ugrađujući svako pojedinačno iskustvo u prostor eshatona.

Gundulić u tom pogledu nije izuzetak. Iza njega dolaze Ivan Bunić Vučić (1592.–1658.), ispjevavši trodjelni duhovni spjev *Mandaljena pokornica* ali i *Pjesni duhovne* koje pripadaju u sam vršak hrvatskoga i duhovnoga pjesništva; Džono Palmotić (1606.–1657.) piše domoljubno i vjerski nadahnuta *Pavlimira*, a prevodi Vidinu *Kristijadu*; Jeronim Kavanjanin (1641.–1714.) spjevao je veliku pjesan u trideset pjevanja *Bogatstvo i uboštvo*; Ignjat Đurđević (1675.–1737.) u jeku marinizma, oplemenivši ga pučkim pjevanjem, piše poemu *Uzdasi Mandaljene pokornice*; Požežanin Antun Kanižlić – u doba zakašnjela baroka – uz teološke traktate ispjevao je *Svetu Rožaliju*.

5. Racionalizam, narodno prosvječivanje i preporod

U razdoblju racionalizma i predromantizma ne će biti nekih posebnih pomaka s obzirom na temeljna nadahnuća hrvatskih pisaca, od fra Filipa Grabovca (1697?–1749.) i Andrije Kačića Miošića (1704.–1760.), Matije Antuna Reljkovića (1732.–1798.) i Matije Petra Katančića (1750.–1825.), koji je preveo na hrvatski cijelo Sveto pismo. Bitno je reći da je

⁸ B. PETRAČ, op. cit., 190–192.

zakašnjelo, jer je objavljeno tek iza njegove smrti (Budim, 1831.), i to zbog jezične reforme koju je proveo Ljudevit Gaj. Stoga, na žalost, nije moglo biti osloncem razvitka hrvatskoga jezika, pa će kasnije prevladati vukovska tradicija.

Svaki je od spomenutih pisaca svojim djelom, domoljubnim i bogoljubnim, pripremio čin nacionalnoga i kulturnoga hrvatskoga preporoda, pa nije ni čudo da su, uz Gundulića, osobito Kačić, bili ilircima književni uzori.

U doba narodnoga preporoda hrvatska se književnost otvorila nadasve domovinskim pitanjima i osvješćivanju nacionalne svijesti, te posebno naglašenoj ljubavnoj tematici. Izrijetkom, biblijske su teme i motivi, iako uz prisutnost kršćanskoga osjećanja života, ostavljeni nekako po strani ili se mogu čitati tek posredno, osobito preko Gundulićeve baštine. Ona je pak, uz budnice i davorije, posebno Mihanovićevu *Hrvatsku domovinu*, svoga najboljega sljedbenika dobila u Ivanu Mažuraniću⁹ (1814.–1890.), ne samo kao pjesniku koji je dopunio nedovršeni spjev *Osman*, nego i kao auktoru *Smrti Smail-age Čengića*, najznačajnijega djela hrvatske preporodne književnosti. Mažuranićeva pozicija pozicija je preporoditelja hrvatske duhovnosti i slavenskoga ekumenizma, koji pak svoga jedinstvenoga začetnika ima u Jurju Križaniću (1618.–1683.). Izgrađujući svoj književni izraz (Mažuranić je veliki napor uložio u čitanje i razumijevanje klasične literature, Grkâ i Rimljanâ, od Homera do Ovidija, Horacija i Vergilija, stare hrvatske književne baštine, osobito dubrovačke, narodne pjesme i moderne talijanske, francuske, poljske i engleske poezije), Mažuranić se oslanjao na pučku narodnu tradiciju, reljkovićevsku i kačićevsku. Ni Mažuranić, poput Gundulića, ne izbjegava refleksije o ljudskoj prolaznosti i ne zaobilazi gundulićevsko skrušenje i kajanje, po uzoru na Gundulićeve *Suze*: »Kajite se, jer zemaljskog stana/ Tijek izmiče bjeguć, kajite se;/ Kajite se, jerbo zora rana/ Nać će mnogog kud za vazda gre se«. Veći dio trećega pjevanja *Četa*, cijela epizoda sa starim svećenikom u slici dobrog pastira, lirski je dah bogobožnosti i bogoljubnosti, kontrast sili i agovanju. Upravo je u tim stihovima utemeljena visoka etičnost Mažuranićeve spjeva i pouzdanje u pravedniju i mirotvornu budućnost »zemlje slovinske«. Riječju, Mažuranićeva pjesan veličanstveno je djelce hrvatske preporodne književnosti, svjedokom je pjesnikove težnje za pravdom i slobodom, slavenskom ekumenom i istinskim suživotom, te pohvala bratinskoj ljubavi među ljudima i narodima, pjesan ljudskoga dostojanstva i čovjekoljublja.

Među ostalim književnim radnicima hrvatskoga preporoda treba istaknuti Pavla Štoosa (1806.–1862.) koji je slavu stekao elegičnom pjesmom *Kip domovine vu početku leta 1831.* i tužaljkom za Tomom Mikloušićem *Glas kričćega vu puščini horvatskoga slovsstva*, te pjesmama religioznoga nadahnuća. Pisao je i *O poboljšanju ćudorednosti svećenstva* (1848.). Kao preporodni pisci istaknuli su se Matija Mažuranić (1817.–1881.) s djelom *Pogled u Bosnu* i Antun Nemčić (1813.–1849.). U pjesništvu značajna je uloga Petra Preradovića (1818.–1872.), koji posebno s pjesmama refleksivne naravi *Smrt, Bogu, Nada* načinje, ali kao izraz duboko proživljene vjere, metafizičke teme koje će obilježiti ukupno hrvatsko pjesništvo XX. stoljeća.

⁹ B. PETRAČ, Pogovor: I. MAŽURANIĆ, *Smrt Smail-age Čengića*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1990, 63–77. B. PETRAČ, op. cit., 192–193.

Književnost hrvatskoga preporoda osnažila je nadasve državotvornu svijest i razvijala se na brazdi religioznosti, oslonjene na svetopisamsku tradiciju i kršćansku katoličku baštinu. Oblikovao se zajednički jezik i jednostavan pravopis, a sama je književnost zahvatila sve pore općega narodnoga života.

6. Realizam i moderna¹⁰

Preporodna književnost obilježena je specifičnim hrvatskim romantizmom, koji je u našim prilikama potrajao duže negoli u nekim drugim europskim literaturama. To je razdoblje posebno obilježeno pojavom Augusta Šenoa (1838.–1881.), koji je dobar dio svojih djela ostvario u ozračju romantizma, odnosno, svojevrsne isprepletenosti realizma i idealizma. Iako se nije posve držao vlastitih razmišljanja o književnosti, u programatskom članku *Naša književnost* upozorio je da hrvatska knjiga »ne djeluje na socijalni život kako bi trebalo« zauzimajući se za analitičku i tendencioznu ulogu književnosti koja mora djelovati na čitalačku publiku. U predgovoru *Viencu domaćeg pjesništva* (1873.) piše: »Puki realizam bez ideje nije nego fotografija, puki idealizam jest sjena bez života. Samo pravi skladni savez između realizma i idealizma stvorit će pravi pjesmotvor gdje stvar služi ideji«. Ili, za razliku od nastupajuće moderne pod konac XIX. stoljeća, književnost nije sama sebi svrhom, te zagovora ideje koje će u sukobu s »Mladima« zagovarati »Stari«, ideje, bolje rečeno jedinstvo ideja ljepote, istine i dobrote: »Mi hoćemo da dignemo narod, da ga osvijestimo, da mane prošlosti popravimo, da budimo u njemu smisao za sve što je lijepo, dobro i plemenito«. Osim toga, u Šenoino doba, sve do 1878. turske su pogranične straže bile nedaleko njegovoga Zagreba, kao izvor memorije višestoljetnoga hrvatskoga života, neprestane ugroze i žilave borbe za goli opstanak. Šenoini povijesni romani *Zlatarevo zlato*, *Seljačka buna* i nedovršena *Kletva*, te velika povijesna novela *Čuvaj se senjske ruke*, velike su povjestice autorova osobnoga pečata, kao dalekozor duha koji želi proniknuti u svijetlo i mrak hrvatske povijesti, hrvatske posebnosti i hrvatskoga identiteta. »Dobro je da narod sazna gdje je zgriješio i posrnuo, gdje li se proslavio i prodičio. Neka mu je naukom za buduća vremena. Poznata je odavna, ali vazda istinita ona riječ starog Rimljanina: *Historia vitae magistra*. A nam Hrvatom, razdvojenim i rastrojenim, treba koliko te nauke da budemo jedanput od glave do pete ljudi, i svoji ljudi«. Šenoini romani, pa i oni prozni radovi koji nemaju povijesno obilježje, nego se približavaju pravoj poetici realizma, pa čak i naturalizma (*Prijan Lovro*), djela su čiste moralno-etičke naravi, iznose »našu davninu, stare grijehove, staru slavu našu«; reklo bi se, sabiru ukupna narodna postignuća i posrtanja, završavaju jedno bitno i veliko razdoblje, ali su ujedno i uvod u dvije bitne političke trendencije druge polovice XIX. i velikoga dijela XX. stoljeća, i stoje na čelu duhovnih bitaka, suprotstavljanja i isključivosti koje donosi moderno doba.

¹⁰ Usp. Lj. MARAKOVIĆ, *Hrvatska književnost 1860–1935*. Zagreb 1936. B. PETRAČ, *Kratak pregled novije hrvatske marijanske lirike od preporoda do danas: Duša duše hrvatske. Novija hrvatska marijanska lirika*. Priredili i sastavili N. JURICA i B. PETRAČ. Crkva na kamenu, Mostar 1988, 313–337. T. ŠAGI-BUNIĆ, *Katolička Crkva i hrvatski narod. Kršćanska sadašnjost*, Zagreb 1983. V. FLAKER, *Časopisi hrvatskoga modernističkog pokreta*. HFD, Zagreb 1977. Usp. Vienac domaćeg pjesništva. Uredio A. ŠENO, Zagreb 1873. Antologija pjesništva hrvatskoga i srpskoga. Uredio A. ŠENO, Zagreb 1876. Usp. V. BREŠIĆ, *Novija hrvatska književnost*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1994.

Šenoa je uspio sintetizirati težnje starijih naraštaja koji su čvrsto zagovarali hrvatsko povijesno pravo i onih mladih koji su u nimalo lakim političkim prilikama, nakon preporodnih zanosa, nastojali s više realizma prilagoditi se novim vremenima. Težak položaj hrvatskog naroda u okvirima Austro-ugarske monarhije i teško breme germanizacije i mađarizacije jedni su nastojali riješiti ili olakšati pristajanjem na ideje svojih prethodnika, preporoditelja, ideje jugoslavenstva, drugi su, na čelu s Antom Starčevićem, zastupali potpunu nacionalnu neovisnost. Šenoa se, prema Nehrvtom, uvijek zauzimao za nacionalnu homogenost, isključujući mogućnosti unutar nacionalnih sukoba i osporavanja. Za Khuenova doba strančarska politika istopila se uklanjanjem opozicije iz političkoga života; khuenovština dominira u čitavom javnom životu devedesetih godina. U književnosti nakon Šenoe posebno mjesto pripada Evgeniju Kumičiću (1850.–1904.), Anti Kovačiću (1854.–1889.), Ksaveru Šandoru Gjalskom (1854.–1935.), Josipu Kozarcu (1858.–1906.) i Vjenceslavu Novaku (1859.–1905.). Književnik ima posebnu zadaću: oportunitizam narodnjaka i jugoslavenstvo sa svojim književnim idealima mora zamijeniti *realistički* život naroda, onakav kakav jest, posebno u okolnostima pravaškoga usitnjavanja. Istodobno, teške političke prilike otvaraju prostor za slobodarstvo i slobodoumlje, u kojem će se interes književnika s javnoga, društvenoga života pomicati na život pojedinca; on se više neće baviti društvom ili pitanjima od nacionalnoga značenja, nego samim sobom, dušom. Književnost će postupno tražiti svrhu u sebi samoj. Na pomolu je moderna pod izravnim utjecajem dekadencata i simbolista, književnosti fin de sièclea. Ideja ljepote imat će primat u odnosu na ideje istine i dobrote.

Najveći pjesnik XIX. stoljeća svakako je Silvije Strahimir Kranjčević¹¹ (1865.–1908.). S obzirom na teme koje je u svojem pjesništvu otvorio, one su relevantne ne samo za njegovo vrijeme i njegove neposredne nastavljače nego i za razvitak ovostoljetnoga hrvatskoga pjesništva. Kranjčevićeva poezija, naime, u cijelosti zaokružuje dotadašnja poetska traženja, njihova je osmišljena sinteza. Ujedno i nagovještaj egzistencijalnoga nemira hrvatske moderne poezije. Svi su u Kranjčeviću pronalazili nešto svoje: pravaši hrvatstvo, naprednjaci slobodoumlje, socijalisti apologiju rada i radnika, profinjeni esteti umjetničke vještine, ateisti njegovu detronizaciju sakralnoga. Nekima je bio idealist, nekima razvikani pesimist, nekima vizionar socijalne pravde, nekima panteist, pa čak i mistik.

Ušao je u hrvatsku književnost svojim domoljubnim pjesmama, slijedeći Augusta Šenou i Augusta Harambašića. Osjetivši uzvišenost svoga poslanja i preuzevši ulogu pjesnika proroka u svome narodu, koju neće ostaviti ni kad se odmiče od konkretne hrvatske zbilje i kad njegova poezija poprima svemirske razmjere. Cijela je Kranjčevićeva poezija iznikla iz kristovskoga bića: on se posve identificirao s Kristom, i to Kristom patnikom, iskupiteljem i žrtvom. I on, Kranjčević, pjesnik, podnosi teret svega svijeta, bol svijeta proživljuje kao svoju vlastitu bol. U njemu živi raspeti Krist, Krist patnje i križa. Kranjčevićeva nevjerica, međutim, – i tu nije jedini – ne dopušta razmah Krista uskrsla, Krista pobjednika. Cjelokupna je Kranjčevićeva poezija, dakle, kristovska i kristocentrična, ali se iscrpljuje u patnji, u mucu, u bolu i smrti, oslobođena perspektive uskrsnuća. Ako je ta perspektiva

¹¹ B. PETRAČ, op. cit., 193–194.

ponegdje i slutljiva, zaogrnutu je plaštom nevjerice. Ipak, unatoč svoj skepsi, ironiji i pesimizmu, Kranjčević je duboko religiozan pjesnik i upravo iz njegove tankočutne religioznosti i zadivljenosti Kristovom pojavom iznikla je nepotkupljiva etičnost njegovih stihova i snažan osjećaj supatništva i sućuti za potlačene i siromašne. Izvor Kranjčevićeve poezije treba nadasve tražiti u Bibliji. Sve su njegove najznačajnije pjesme ispjevane na biblijskim predlošcima: od *Mojsija*, do golgotskih pjesama *Eli! Eli! Lamâ azâvtani?!*, *Golgota*, *Resurrectio*, do uskrsnoga pozdrava *Mir vama!*, do oratorija *Prvi grijeh*, za koji je u našoj poeziji već imao uzorak u epu *Prvi ljudi* Petra Preradovića.

Kranjčević se, dakle, pojavljuje kao otvoreno pitanje: s jedne strane kao čežnja za savršenstvom, kao beskrajni vapaj za domovinom i kao krik u široka, nepoznata i ledena prostranstva svemira. Žudnja za Beskonačnim i spoticanje o ograničenost. Osim toga, on je prvi u nas veličanstveno opjevao ljudsko stvaralaštvo (in labore requies), on je prvi moderni pjesnik socijalnoga, povijesnoga i političkoga oslobođenja, povrh svega, moralnoga oslobođenja, u duhu kršćanskoga bratstva, solidarnosti i zajedništva. Njegova socijalna lirika iznikla je na temeljima velike socijalne enciklike Lava XIII. *Rerum novarum* iz 1891. a to svjedoče inačice (konačne verzije) nekih pjesama u kojima se inače, posebno nakon II. svjetskoga rata, htio tražiti izvor tzv. socijalističke i proleterske književnosti.

Kranjčević je, dakle, rezimirao baštinu, otvorio i najavio novo doba, doba velike egzistencijalne zebnje i kolebljive vjere, doba očajanja i nade, doba uspjeha i poraza. Stoga je mogao napisati s jedne strane pjesmu *Radniku* (kršćanski nadahnutu!), s druge *Zadnjeg Adama*, s jedne *Misao svijeta* i *Mir vam!*, s druge pak mračnu pjesmu *Po pućini*. Nikada do Kranjčevića nisu u našoj književnosti u tolikoj sljubljenosti zajedno živjeli oprečni osjećaji. Kranjčevićeva dihotomija nije dopuštala da se uzdigne do pune harmonije, a Krista pak da prihvati u punini njegove soteriološke dimenzije.

Ako je u razdoblju realizma velikim dijelom prevladavao prozni diskurs, moderna je donijela snažan procvat lirike; skrb za veze sa zbiljskim narodnim životom zamijenila je supremacija individualizma, nagoviještena Nietzscheovom afirmacijom nadčovjeka i smrću Boga. Uglavnom kozmopolitskoga karaktera, iskazujući u sadržajnom pogledu suton pozitivističkih dostignuća i vjere u tehnicizam, moderna teži savršenstvu forme i zavidnoj virtuoznosti. Po svom larpurlartističkom programu, zagovara »oslobođenje od patriotizma« i svake vrste utilitarizma, njegujući intimnu, aristokratsku i kozmopolitsku liriku. U rasponu od erotskih zanosa i pojačane senzualnosti (Mihovil Nikolić, Milan Begović, Vladimir Nazor), do »otmjene dosade« i rezignacije (Dragutin Domjanić), preko poganskoga hedonizma (Vladimir Vidrić), nove nacionalne poetike i biblijske vizionarnosti (Vladimir Nazor), do spiritualnosti kršćanske i islamske provenijencije (Musa Ćazim Ćatić) i zadivljenosti ljepotom klasične kulture i tradicije (Ante Tresić-Pavičić), pa i starije skupine pjesnika čistoga katoličkoga nadahnuća (Izidor Poljak, Milan Pavelić). O nastojanjima »mladih« i novoj književnosti oglašuje se Milivoj Dežman u članku *Naše težnje*: »[...] Nema tomu dugo kad su prvi put izbili na javu znaci nezadovoljstva... u duši našoj bio je vječni nemir, čutili smo protuslovlje. [...] Na prvi naš poklik, doviknuli su nam baš oni, od kojih smo se najmanje nadali – da smo izdajnici. Izdajnici, jer hoćemo da srušimo sve, jer ne štujemo stare borbe, jer napuštamo i narod i moral... Ako mi sad tražimo ne samo u narodu nego i

izvan domovine uzore, zar smo zato izdajnici?... A mi ako sad ne prihvaćamo sve uzore naših starih, to je zato, jer držimo da su, sa promijenjenim životom, promijenjene i potrebe, da ona sredstva, koja su vrijedila prije, ne vrijede danas«. I dalje: »Moderni pokret je borba individua za slobodu. [...] Svaki neka živi svojim životom«. A tko su bili uzori? E. A. Poe, Baudelaire, Maeterlinck, Ibsen, Strindberg, Stendhal, Brandes, Zola, Bahr, Swedenborg, Dostojevski; a kao poznate književne pojave simbolizam, neohelenizam, renesansa, japonizam, pozitivizam, srednjovjekovni i moderni okultizam, zatim alkemija, psihijatrija i spiritizam, budizam i nićeanstvo, socijalizam i anarhizam.

Osnovna bit sukoba »starih« i »mladih« sastoji se u tome kakva književnost treba da bude; stariji naraštaji zastupali su narodnu (a ne kozmopolitsku) književnost, zauzimajući se za vrijednosti vjere i morala; »mladi« su zagovarali slobodarstvo u književnom stvaralaštvu. Na jednoj strani Đuro Arnold, V. Klaić, A. Radić, Jovan Hranilović, Bazala, Kerubin Šegvić i V. Deželić (»stari«); na drugoj Treščec, Begović, Cihlar-Nehajev, Car-Emin, Domjanić, Dežan, Gjalski, Katalinić-Jeretov, Kosor, Leskovar, Livadić, Nazor, Tresić, Vojnović, Vidrić. Bitke u književnosti i na duhovnom polju prenijet će se i na političko, opet u različitim, pa i oštro sučeljenim gledištima kako razriješiti pitanja hrvatske narodne državne i kulturne osebnosti. S time da će mnogi mijenjati tabore i gledišta, i ona politička, i ona književna.

Od svih pisaca, koji se nije dao utaboriti, iako je bio pravaških, Starčevićevih ideja, najveće je ime hrvatske moderne Antun Gustav Matoš (1873.–1914.), veliki artist i stilist i pisac nacionalne energije. Istodobno dalek »od plačnog pesimizma« i »od plitkog utilitarnog optimizma«. Vješto je, s iznimnim literarnim talentom i sluhom za povijesna zbivanja držao ravnotežu između »starih« i »mladih«. U skladu s težnjama »starih« nastojao je promicati hrvatsku tradiciju i čuvati njezin kontinuitet u suglasju s težnjama »mladih« držao se slobode stvaranja i inzistirao na jakoj individualnosti. Njegov boravak u Ženevi i Parizu učinio je od njega tipičnoga Europejca u literaturi, a velikoga roba Krocije, »personifikacije patnjâ, nadanjâ i stradanjâ svih Hrvata«. Liričar, novelist, kritičar, feljtonist i polemičar, jedan je od najvećih duhova u cjelokupnoj hrvatskoj književnosti. Osjećao je svoj osobni i narodni *horror vacui* u poemi *Mora*, dok je veliku ljubav i svoje osobno osvjedočenje vjere očitovao u osobito nadahnutim podlistcima o Božiću i Uskrsu, te posebnom osjećanju hrvatskoga pejzaža kao zrcala hrvatske duše.

Pogled na književnost i narodni život možda je i bio dihotomičan, ali nipošto u stalnom osporavanju. Samu književnost, osobito poeziju, doživljavao je kao traženje ljepote, a u strasnoj brizi za narodni boljitak slijedio je pravaške ideje. Književni razvitak prilagodio je, koliko je to bilo moguće, povijesnim okolnostima u kojima se hrvatski narod nalazio, težeći spoju Hrvatske i Europe, i to ne u smislu imitacije, nego izvornoga stvaranja i podudarnosti u srodnostima. Godinom njegove smrti pojavljuje se almanah mladih pjesnika, koji su dijelom uspjeli slijediti njegov trag, u biti, ostvarili su svoj hommage velikom učitelju u zbirci *Hrvatska mlada lirika*, lirici, ili velike intime, sutona i melankoličnih rapoloženja (Milan Vrbanić, Vilko Grabarić, Zvonko Milković, Karlo Häusler, Fran Galović, Ljubo Wiesner), ili bučnih prosvjeda (Janko Polić Kamov, Vladimir Čerina), posve neprimjerenoj vremenu uoči otvaranja prve ovostoljetne velike svjetske klaonice.

Književnost XX. stoljeća

S pojavom modernizma hrvatska se književnost prvi put sučeljuje s problemima individualizma i samosvrhovitosti. Pjesnik doživljuje poeziju kao svrhu samoj sebi. To pak dovodi do egzistencijalne izgubljenosti, samoće i suvišnosti. Svoju duhovnu tjeskobu izražava vrlo jednostavnim, a teškim riječima: paradigmatički neka posluže stihovi Antuna Branka Šimića: »K Bogu izgubismo pute./ Pjesnici stoje pred ništavilom, i čute.« Prazno nebo – usputice, naslov Šimićeve citirane pjesme – duboko potresa smisao egzistencije, »bez Boga i serfina«. Odnos prema prvim ili posljednjim pitanjima i Smislu u cijelom XX. stoljeću obilježuju čovjekov gubitak ili smanjenje vjerskih i zajedničarskih uporišta.¹² U cijeloj književnosti XX. stoljeća na pitanja o smislu ljudske egzistencije, pouzdanja u život i vrijednosti različito se odgovara. Od agnostičkih i nihilističkih, protuvjerskih i ateističkih, do duboko religioznih stajališta proteže se duhovna upitanost naših pjesnika i pisaca o svom sudbinskom položaju u svijetu.

Suton moderne i prvi svjetski rat, dakle, donose, u odnosu na tradicionalne vrijednosti i kršćansku misao – kršćansku, katoličku sliku svijeta – doba »virnosti krivovirna pravca«, »prez kog vojvode al zakonodavca« (Tin Ujević). Književnost, dakako, najbolje zrcali duhovnu upitanost novoga doba. Hrvatska književnost XX. stoljeća dala je zacijelo vrsnih djela, koja, s obzirom na duhovna polazišta i ideje, prema tradicionalnim vrijednostima i kršćanstvu očituju četiri temeljna stava: 1) jasnu vjeru u Boga i ispovijedanje zaštićenosti (književnost katoličkoga ili islamskoga nadahnuća ili idealističku spiritualnost, okultizam, panteizam, gnosticizam); 2) fluidno osjećanje numinoznoga, božanskoga i svetoga; 3) pozivanje na raznovrsne entitete za ontološka počela (Priroda, Život, Povijest); 4) užas ili pomirenost pred prazninom transcendencije.

Biblijske teme Staroga i Novoga zavjeta se u tom smislu različito artikuliraju. Ili u svrhu potpune negacije, ili u svrhu posvemašnje sumnje, ili u svrhu velike afirmacije, odnosno duboke vjere.

Tipičan primjer osporavanja cjelokupno je djelo Miroslava Krležea¹³ (1893.–1981.). Biblija je sržna, sadržajna sastavnica, ali i način Krležina pisanja. S obzirom na duhovne, ali i zbiljske hrvatske prilike u kojima se, na prekretnici dvaju stoljeća, svom žestinom sudaraju liberalne ideje i novi duh kršćanstva, potaknut socijalnim naukom Katoličke Crkve, Krležu cijeli drijemež njegove sredine, te oglušenost o dvije pjesničke pojave, Kranjčevića i Janka Polića, upućuju na Sveto pismo da ga prihvati i u temama i načinom svoga pisanja. Kroz svetopisamske osobe i događaje, te model samoga pisanja Krležea će posegnuti za svim svojim osnovnim temama, od one što može hrvatski čovjek na vjetrometini tuđih interesa i posezanja, do čistih medaljona lirske melankolije, lirike raspoloženja. Dakle, u širokom rasponu od teška narodnoga stanja i usuda, do posve intimnih zapisa, do beskraja

¹² Usp. N. JURICA, Bog i hrvatska poezija XX stoljeća. Alfa, Zagreb 1990. N. JURICA – B. PETRAČ, U sjeni transcendencije, Hrvatsko pjesništvo od Matoša do danas. Antologija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1987.

¹³ T. LADAN, Lirska topika Miroslava Krležea: T. LADAN, Ta kritika. Matica hrvatska, Zagreb 1970, 38–53. Usp. B. PETRAČ, op. cit., 194–195.

noga osobnoga hrvanja s objavljenim Bogom u osobi Kristovoj. Krležina je uloga u biti uloga starozavjetnoga proroka, osobito čitljiva iz dijela pjesama i *Balada Petrice Kerempuha*, te dramâ, u kojima svom žestinom, sarkazmom ili ironijom više i proklinje nemoć vlastite narodne zajednice. Buknula je iz njega svijest o duboko ranjenom hrvatstvu i velika zabrinutost za njegov opstanak. Na osobnoj razini pak poseban je njegov odnos prema Kristu. Krležin Krist razapet je između povijesnoga i vremenitog Isusa i eshatološkoga i uskrsla Krista. U tom odnosu konstanta je muka koju Stanko Lasić određuje »beskonačnom obrtaljkom što vapi za apsolutom te traži spas za čovjeka«.

Sa strogom škrtošću i jednostavnošću izraza kao antipod Krležinoj patetičkoj biblijskoj frazi stoji Antun Branko Šimić (1898.–1925.), ali sa sličnim duboko egzistencijalnim pitanjima i opsesivnim temama smrti, bolesti, vječnosti. Osim toga, Šimić će biti prvi pjesnik XX. stoljeća koji će nastaviti snažnu socijalnu notu Kranjčevićevu.

U duhovnom smislu obojici pjesnika pravi je antipod Nikola Šop (1904.–1982.). I to kao pjesnik posebne kristovske bliskosti koji u gotovo svakodnevnoj kolokvijalnosti njeguje dijelom predratno katoličko socijalno pjesništvo, s druge strane pak novozavjetnom jednostavnošću i franjevačkom duhovnošću – Šop dolazi iz bosanskih vilajeta – uspostavlja s Kristom poseban odnos bratske i sinovske naravi. Zbirka *Isus i moja sjena* (1934.) u pravom smislu riječi očovječuje Boga, i to u duhu Ivanova evanđelja; Isus je pravi brat, konkretan čovjek-Bog koji ljubi, daje sigurnost i zaštitu, nadasve supatnik. U svakoj ljudskoj situaciji Isus se suobličuje s patnjom, manji je od najmanjih, bolniji od bolesnih. Prisnost s Isusom u poslijeratnoga Šopa, kantik sv. Franje svih stvorenja i cijeloga svemira, dovodi do *Astralija* i nastanjanja *Kućica u svemiru* i svladavanja svemirskih bespuća. Šopove *Astralije*, kozmogonije i pjevanja *O kugli i Osvajanje kocke* usmjereni su prema onostranosti i eshatonu. Šopova lirika nema ni predšasnika ni nastavljača, u dobroj mjeri lišena je konkretne povijesti i povijesnih zbivanja, bliska Danteovim nebeskim krugovima *Raja*, svakako predstavlja jedinstven pjesnički i duhovni napor u hrvatskoj književnosti ovoga stoljeća.

Četvrta velika pjesnička pojava jest Tin Ujević (1891.–1955.) čija se mnogostrukost i različitost ideja naprosto izmiče nekom pokušaju usustavljenja. Potaknuta mnogim i raznim poticajima, otkrit će i matoševsku zaokupljenost ljepotom, i nadrealizam, i nirvanu, i osobiti kršćanski misticizam.

Niz pjesnika koji se pojavljuju tridesetih godina njeguju zabrinutu socijalnu poeziju, pejzažnu liriku, ali i vrlo naglašenu zavičajnu poeziju, ne bez elemenata egzistencijalne tjeskobe (Vlado Vlasićević, Luka Perković, Frano Alfirević, Dobriša Cesarić, Gustav Krklec, Vjekoslav Majer, Zlatko Milković, koji se pojavljuje s *Hrvatskom mladom lirikom*). Pjesnici katoličkoga nadahnuća osobito su djelatni tridesetih i četrdesetih godina, do 1945. Književni kritičar Ljubomir Maraković bio je njihov duhovni promotor. Riječ je o Đuri Sudeti, Ivi Lendiću, Jeronimu Korneru, Sidi Košutić, Augustu Đarmatiju, Rajmundu Kupareu, Iliji Jakovljeviću, Anti Jakšiću i Aleksi Kokiću. Pojavom *Lirike grude* (1934.) razvit će postupno tip domoljubnoga pjesništva i pripadnosti zemlji i zavičaju (Ivo Balentović, Gabrijel Cvitan, Stjepan Hrastovec, Vinko Nikolić). Godine 1945. prekida se gotovo svaka nit s tradicijom, posebno s njezinom nacionalnom i religioznom maticom. Novi komunistički poredak zahtijeva tzv. socijalističku i socrealističku literaturu (traktorska liri-

ka). Dio hrvatskih književnika završava smrću (Mile Budak, Vinko Kos, Gabrijel Cvitan, Branko Klarić, u partizanima od četničke kame pogiba Ivan Goran Kovačić, pjesnik proturatne i potresne peome *Jama*), dio odlazi, neki nepovratno, u emigraciju (Vinko Nikolić, Antun Nizeteo, Antun Bonifacić, Rajmund Kupareo, Lucijan Kordić, Srećko Karaman).

Posebno mjesto u suvremenoj hrvatskoj poeziji, i domovinskoj, i emigrantskoj zauzima Viktor Vida (1913.-1960.) po osjećaju iskorijenjenosti, egzistencijalne zebnje i osobita osjećaja Božje skrivenosti (*Deus absconditus*). Izvan mogućnosti da se svedu pod zajednički nazivnik samosvojno razvijaju svoj literarni svijet Dragutin Tadijanović, Mak Dizdar (arhetipskim pjesništvom stare srednjovjekovne Bosne), Jure Kaštelan, Nikola Milicević, i Vesna Parun. To su različiti svjetovi, u smislu ideja iskazuju dobranu različitost, zajednički su im teški egzistencijalni upitnici.

Od proznih pisaca veliku pozornost privlače Vjekoslav Kaleb, Ranko Marinković (*Kiklop, Ruke*), Petar Šegedin s iznimno snažnom egzistencijalnom jezom, Ivan Raos (*Vječno žalostan smijeh, Prosjaci i sinovi*), Slobodan Novak (*Izgubljeni zavičaj, Mirisi, zlato i tamjan*), Ivan Slamnig i Antun Šoljan (*Luka*) i Ivan Aralica koji se u svojim romanima vraća povijesno-nacionalnim temama s visoko etičkim načelima, i to nakon Andrićevih i Selimovićevih djela, iznoseći »epiku kraja u kojemu se sastaju i sukobljavaju tri sile koje su stoljećima određivale povijest hrvatskog naroda« (*Psi u trgovištu, Duše robova*), dok *Život sa stricem* već otvara pogled prema vremenima koja će neposredno uslijediti.

Godine 1970. Vlatko Pavletić nudi prvi obuhvat cijelokupne hrvatske poezije u *Zlatnoj knjizi hrvatskog pjesništva*, koliko su mu to tadašnje prilike dopuštale. Nakon sloma »hrvatskoga proljeća« dio pisaca okusio je uze zatvora (Zlatko Tomičić, Vlado Gotovac, Vlatko Pavletić, Mato Marčinko). Dio hrvatskih pisaca djelatan je, njegujući tradicionalne vrijednosti i kršćanski duh, oko Hrvatskoga književnoga društva sv. Jeronima, časopisa »Marulić« i kalendara »Danica« (Radovan Grgec, Ivo Balentović, Đarmati, Berka, Mira Preisler, Ton Smerdel, Mato Marčinko, Joja Ricov i drugi); dio mlađih pisaca aktivan je, uglavnom, pseudonimima oko »Kršćanske sadašnjosti« u mjesečniku »KANA« i u »Svescima«, te u krugu lista katoličke mladeži »MI«.

Pjesništvo pedesetih godina obilježuju »krugovaši« (Slavko Mihalić, Milivoj Slaviček, Josip Pupačić, Ivan Slamnig i Antun Šoljan), šezdesete godine pojavljuju se »razlogovci«, skloni refleksiji i hermetizmu (Stojan Vučićević, Zvonimir Mrkonjić, Dubravko Horvatić, Nikica Petrak, Ante Stamać, Gojko Sušac).

Posve osoban rukopis njeguje Danijel Dragojević (1933.), čija poezija u stihu i prozi dobiva karakter mudroslovnosti, izvirući iz pjesničkih proza Aloisyusa Bertranda, Baudelairea i Rimbauda, u iznimno spretnom i skladnom spoju visoke eruditivnosti i duboke osjećajnosti. Zbirke *Kornjača* (1961.), *Svjetiljka i spavač* (1965.), i *O Veronici, Belzebubu i kucanju na neizvjesna vrata* i mudroslovne *Izmišljotine* (1976.) svjedoče o zaista velikome umjetniku riječi. Lirski rukopis kršćanskoga nadahnuća čak i u haiku-izrazu razvija Dubravko Ivančan (1931.-1982.). U kršćanskoj mistici i njezinu širenju u Hrvata osobito je pridonijela Anka Petričević (S. Marija od Presvetoga Srca) prijevodima i vlastitim pjesmama.

Na prostorima Bosne i Hercegovine, za vrijeme bivšega režima, na žalost, gotovo kao »corpus separatum« hrvatsku književnu riječ promiču Vladimir Pavlović, Anđelko Vule-

tić, Veseljko Koroman, Krešimir Šego i drugi, često sputani okovima u kojima nije bilo lako, a bez prave potpore, njegovati kršćansku duhovnost.¹⁴

Početak osamdesetih godina, u duhu postmoderne, razvijaju se različite poetike (semantički konkretizam, poetska dosjetka, ludizam), ali se, istodobno, utire put klasičnim vrijednostima nacionalne baštine i posebnoj osjetljivosti za metafizička pitanja. Godine 1980. Drago Štambuk učinio je prvi iskorak, predstavivši raznorodan, ali duhovan florilegij mlade hrvatske lirike, u *Insulama*. Isti autor s Nevenom Juricom, Anđelkom Novakovićem i Božidarom Petračem ostvaruje projekt *Quadrismatium hrvatskoga mlađeg pjesništva*, u kojem je predstavljena pluralnost ideja i shvaćanja poezije unutar mlađeg pjesništva. Antologijama *U sjeni transcendencije* (1987.) i *Duša duše hrvatske* (1988.) Nevena Jurice i Božidara Petrača, poezijom Ivana Tolja¹⁵ (1954.), koja naviješta buduća zbivanja i potvrđuje posve drukčiji tip pjesništva, i na osobnoj, i na nacionalnoj razini (*Kozmopolitiska jesen*, *Slavenske zime*, *Drinske elegije* i *Anima croatorum*), otvara se prostor za duhovni i politički pokret nacionalnoga oslobođenja.

Godine 1990. konačno se polažu temelji hrvatskoj državi, ostvaruje se pomirenje razjedinjenoga hrvatstva (u domovinu se vraćaju Vinko Nikolić, Boris Maruna i Lucijan Kordić). Razdoblje 1990.–1992. razdoblje je zajedničke ugroženosti i zajedničkoga iskoraka, koji se u književnosti danas očituje u vraćanju izvorima i kršćanskoj tradiciji marulićevsko-gundulićevsko-mažuranićevsko-kranjčevićevsko-matoševske književne baštine. Donedavno rastrojeno i razdvojeno hrvatstvo doživljuje svoju duhovnu sintezu na ukupnim hrvatskim prostorima. Nikada toliko prilike da se hrvatski duhovni život i prostor ispune socijalnim i ljudskim dimenzijama kršćanstva; nikada toliko mogućnosti da se u okvirima slobode i izvan svake ideologije uklone sve naslage koje su stoljećima pritiskale i opterećivale hrvatski duhovni identitet. Nikada toliko valjanih razloga da doista bude živost. Hrvatska književnost u novoj epohi, epohi državne nacionalne emancipacije, a potkraj XX. stoljeća, u krilu suvremene zapadno-europske kulture, ima sve pretpostavke i osnove za svoj puni zamah.

¹⁴ Posebno konzultirati Biblioteku Pet stoljeća hrvatske književnosti i Stoljeća hrvatske književnosti.

¹⁵ Usp. B. PETRAČ, Pogovor: I. TOLJ, *Drinske elegije*. Izabrane pjesme. Alfa, Zagreb 1994, 139–156.

Zusammenfassung

Geistige Richtlinien kroatischer Literatur

Bei der Themauswahl hatte der Autor eine kurze und doch möglichst umfassende Übersicht der kroatischen Literatur vor Augen, ohne die Absicht ein lückenloses Bild der kroatischen Literatur darzubieten, die im Laufe der Jahrhunderte entstanden ist. Besondere Aufmerksamkeit widmet er den geistigen Kraftlinien, die in der Gesamtentwicklung unserer Literatur bei einzelnen Autoren, in ihren Werken und in ihrer Persönlichkeit, zum Ausdruck kommen.

Neben der biblischen Themen, die die gesamte kroatische Literatur durchdringen, wird das christliche und katholische Erbe stark hervorgehoben. Das Christentum hat die Geistigkeit, die Moral, die Kultur und die Bräuche des kroatischen Volkes zutiefst geprägt, hinterlassend unverkennbare Spuren im mündlichen und schriftlichen Literaturerbe.

Jahrhunderte der kroatischen Literatur zeigen zwei wesentliche Quellen der gesamten europäischen Zivilisation und Kultur: die große antike römisch-lateinische und sich mit der ersten fruchtbar vermählende christlich-katholische Tradition. Kroatische Geistigkeit und Literatur haben sich durch die Jahrhunderte hindurch auf den katholischen Universalismus gestützt, offen für alle Anregungen, die in verschiedenen Epochen und aus verschiedenen Richtungen kamen; von den ältesten italienischen (Mittelmeergebiet) und mitteleuropäischen (lateinischen) über deutsche, französische, russische (slawische) bis zu den anglosächsischen Kreisen.

Der Autor versucht drei wesentliche Faktoren hervorzuheben, die die Entwicklung der kroatischen Literatur, von den Anfängen bis in die Gegenwart bestimmt haben, ohne Rücksicht auf manche Widerwertigkeiten und ungeachtet vielfacher Kreuzung auf der die Kroaten lebten: 1. Dramatische Ereignisse auf der Scheidelinie der Religionen, Welten und Zivilisationen; 2. Eigenstaatlichkeit, oder, besondere Pflege tiefer patriotischen Gefühle; 3. Christlich-katholische Religiosität, gestützt auf die biblische Tradition und auf das urchristliche, katholische Erbe. Es wird gezeigt, verfolgend die Entwicklung der kroatischen Literatur, wie die bedeutendsten kroatischen Schriftsteller gerade in den biblischen Texten des Alten und des Neuen Testaments, wie auch im christlichen Gedankengut, ihre Inspiration gesucht haben, angefangen mit Marko Marulić, Ivan Gundulić, und Ivan Mažuranić bis S. S. Kranjčević, Nikola Šop und Ivan Tolj.